

TAXALLUSLAR VA ULARNING BADDIY ASARNING STILISTIK OBYASIDAGI O'RNI.

Avezova Dilovar Salimovna

BuxDU filologiya fakulteti rus tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

d.s.avezova@journal.buxdu.uz

Annotasiya; Ushbu mavzuni tanlash rus adabiyotida ismlarni gapirishga bo'lgan katta qiziqish bilan bog'liq. Agar biz barcha qahramonlar muallifning tasavvurida yaratilgan badiiy asar haqida gapiradigan bo'lsak, unda muallif o'z qahramonlaridan biriga u yoki bu fantastika qahramonini tanlashda etarli darajada erkinlikka ega ekanligi ayon bo'ladi. Ammo fantastikadagi xayoliy o'zboshimchalik - bu boshqa nom emas, balki aniq tanlash uchun ongli yoki intuitiv ravishda taxmin qilingan ehtiyoj - o'quvchining uni idrok etishi bugungi kunda qiziqarli va dolzarb muammodir.

Kalit so'zlar: antroponimiya, belgilar, gapiradigan ismlar, muallifning fantaziyalari, rus yozuvchilarining asarlari, klassitsizm davri.

Badiiy asarni chuqur va har tomonlama bilish muallifning o'ziga xos ismlar tizimidan foydalanishini tushunmasdan turib mumkin emas. To'g'ri ismlarning ifodali ishlatilishi ko'plab yozuvchilarga xosdir. Qahramon familiyasining asosini tashkil etgan so'zning ichki shakliga tayangan holda, klassitsizm davridagi yozuvchilar o'z qahramonlarini ifodali nomlar - xarakteristikalar bilan taqdirлагanlar. Rus qalam san'atkorlari - Chexov, Gogol, Ostrovskiy va boshqalar juda yorqin va kutilmagan ifoda vositalarini topdilar, ulardan biri "so'zlashuvchi familiyalar". Satiristlar o'z qahramonlarini "gaplashuvchi" ism va familiyalar deb atashgan. Ijobiy belgilar Katerina, Vanya amaki deb ataldi va salbiy bo'lganlar Skotinin, Chichikov, Kabanixa edi. Parodistlar adabiy raqibining familiyasini masxara qilish vositasiga aylantirish uchun o'zgartirdilar. Rus antroponimiyasi onomastikaning ilmiy tarmog'i sifatida nisbatan yaqinda shakllandi, garchi tegishli nomlarni, shu jumladan antroponimlarni o'rganish Kiev Rusi davrida boshlangan bo'lsa ham. She'riyatdagi o'ziga xos nomlarning vazifalari o'sha davrda M.V.Lomonosovni qiziqtirgan. rus yozuvchisi Karamzin rus ota ismlarida qo'shimchaning roli va rus familiyalarining paydo bo'lish vaqtini belgilash haqida muhim fikrlarni aytdi. Rus antroponimiyasi bo'yicha ko'plab faktik materiallar XIX asrning 90-yillarida ko'plab tilshunoslar, tarixchilar, avtograflar, xususan, A. Valov, A. Sokolov, N. Aruzinlar tomonidan to'plangan. Ularning asarlari kalendar va taqvim bo'lmagan nomlar, "Buyuk rus" familiyalari va xalq taxalluslarining kelib chiqishiga bag'ishlangan. 1903 yilda N.M.Tulikov tomonidan 5000 dan ortiq turli xil tarixiy va adabiyotlardan to'plangan "Qadimgi rus shaxs nomlari

lug'ati"ning paydo bo'lishi rus antroponimiyasiga katta hissa qo'shgan. Keyingi ellik yil ichida rus antroponimiyasi tarixchilar, etnograflar va tilshunoslarning tizimli tadqiqi doirasida edi; bu davrning asosiy tadqiqotlari faqat antroponimlarning kelib chiqishi bilan bog'liq. Rus ruscha uch muddatli nomlash tizimi birinchi marta VK Chichagovning "Rossiya ismlari, otasining ismi va familiyasi tarixidan" [1959] asarida batafsil tavsiflangan. 1974 yilda "Onomastika" SAT. Veselovskiy, unda XV-XVII asrlarning yuz nomlari burilish nuqtasi bo'lgan. nikohdan suvga cho'mishgacha bo'lgan Moskva Rossiyasining hayotini bildiradi. MS Altman, Z.P.Japlova, S.I.ning asarlari. Zinin, M.V.Gorbanevskiy, E.B.Shopanik, V.N.Mixaylov, I.V.Muradyan, P.A.Silaeva va boshqalar adabiy onomastikani o'rganishga bag'ishlangan. 1980-90 yillarda rus antroponimiyasi V.A.Nikonov, A.V.Superanskaya, N.V.Podolskaya, Yu.A.ning asarlari bilan to'ldirildi. Karpenko, T.N.Kondratieva, O.I.Fonyakova, Frolov va boshqalar. So'nggi yillardagi adabiy onomastikada yangi yo'nalishlar rivojlandi: G.F.Kovalyov asarlarida ham adabiyotda, ham kundalik hayotda faoliyat ko'rsatayotgan onomastik birliklar yozuvchilarning idrokini o'rganadi; VI Suprun badiiy matnning onomastik makonining o'zagi va atrofini o'rganishga murojaat qiladi; V.M.Kalinkin adabiy matndagi o'ziga xos nomlarning fonetik vazifalarini o'rganadi. Hozirgi vaqtda badiiy matndagi otlarning bir nechta turli tamoyillari, umumiy jihatlari va tizimli tahlili, ya'ni otlarni o'rganish ob'ektini hisobga olgan holda, ularning differentsial belgilarining quyidagi qarama-qarshiliklari bilan aniq ajralib turadi:

- matnli - matndan tashqari (sotsilingvistik, ensiklopedik, tarixiy va boshqalar);
- konnotatsiyalarning tabiati: stilistik (ichki) - umumiy lingvistik (tashqi);
- matndan tashqari axborot mazmuni: lingvistik (onomastik, konnotativ) - ekstralingvistik (ijtimoiy, ensiklopedik, tarixiy-madaniy, real va boshqalar);
- badiiy matnning onomastik makonini qamrab olish: to'liq — differentsial (sporadik);
- badiiy matnning semantik tarkibi darajalariga nisbat berish: onomastik -onomapoetik;
- badiiy matndagi otlarning tizimli bog'lanish turlari: paradigmatic - sintagmatik;- otlarning semantik-stilistik tahlili jihatlari: strukturaviy-funksional.

Dastlab familiyalar feodallar orasida paydo bo'lgan. Yerga merosxo'rlik bo'lgan va bu irsiy nomlarning, ya'ni familiyalarining paydo bo'lishiga olib kelgan. Knyazlik familiyalarining aksariyati feodallarga tegishli bo'lgan yerlarni ko'rsatdi. Shuiskiy, Vyazemskiy, Yeletskiy va boshqalar familiyalari shunday paydo bo'ldi. Birinchi rus emiliyasi XV asrga oid hujjatlarda uchraydi. Ammo mamlakatimizda istiqomat qilgan ko'pchilikning familiyasi yo'q edi. Taxalluslar va otasining ismi - ota-bobolarimiz ismlardan tashqari shunday bo'lgan. Rossiyada krepostnoylik qulashi bilan hukumat jiddiy vazifaga duch keldi - sobiq serflarga familiya berish. Ba'zi dehqonlarga sobiq yer egasining to'liq yoki o'zgartirilgan familiyasi berilgan, boshqalarga otasining ismi familiyaga aylantirilgan, boshqalari esa taxallusga ega bo'lgan. Ammo bu jarayon sekin edi va ko'pincha odamlar familiyasiz ishlashni davom ettirdilar. 1888 yilda Senat

maxsus farmon e'lon qildi, unda shunday yozilgan edi: "Ma'lum bir familiya bilan chaqirish har bir to'la huquqli shaxsning nafaqat huquqi, balki burchidir va ayrim hujjatlarda familiyadan foydalanish qonunning o'zi talab qiladi". "Familiya" so'zining o'zi lotin tilidan olingan. Rimliklar orasida u dastlab turmush o'rtoqlar va bolalarni emas, balki faqat qullarni nazarda tutgan. Oila - bu bir kishiga tegishli bo'lgan agregatdir. Ammo butun Evropada bu so'z aniq "oila", "turmush o'rtoqlar" ma'nosida tarqaldi. Rossiyada esa "familiya" so'zi dastlab "oila" ma'nosida ishlatilgan. XVII - XVIII asrlarda bu "kasb" so'zi edi: u o'sha paytda hammaga ma'lum edi. Va faqat XIX asrda "amiliya" so'zi ikkinchi ma'noga ega bo'lib, umume'tirof etilgan: "shaxsiy ismga taalluqli davlat ma'nosi." Amilia (lot. familia - oila) - bu bizning umumiy nomimiz bo'lib, u odamning bir xil jinsga tegishli ekanligini ko'rsatadi. Odatda umumiy ajdoddan, ba'zan esa tor ma'noda - bitta oiladan kelib chiqadi. Dastlab, bu atama Rim imperiyasida qo'llanila boshlandi, keyin u xo'jayinlar va ularning qullari oilasidan iborat jamoani anglatadi. Rossiyada uzoq vaqt davomida odamlar faqat taxalluslar bilan boshqarilgan, ammo Pyotr 1 farmonlaridan keyin odamlar o'zlarining tegishlilikini, kasbini va boshqa belgilarini aniqlaydigan "ism" ga ega bo'lishlari kerak edi. Dastlab odamlar familiyalarga unchalik ahamiyat bermaganlar, shuning uchun faqat 14-15-asrlarda familiyalar har bir shaxsga nom berish elementi sifatida ishlatila boshlandi. Aholini ro'yxatga olish paytida qirollik farmonlarida barcha odamlar "otalaridan bo'lgan ismlari va taxalluslari bilan" yozilishi kerakligi, ya'ni oddiygina ismi, otasining ismi va familiyasi bo'yicha yozish kerakligi aytilgan. "Gaplashuvchi" familiya nima? Rus tili lug'atida, gapirmoq so'zi isbot, tasdiq bo'lib xizmat qilmoq ma'nosini bildirsa, familiya so'zi shaxs ismiga qo'shilgan shaxs nomidir. Demak, "gapiruvchi" familiya muallif tomonidan personajga berilgan familiya bo'lib, u aktyorning ijobiy yoki salbiy sifatlarini tasdiqlash vazifasini o'taydi. Tilning leksik tarkibida o'ziga xos ism va taxalluslar muhim o'rin tutadi. Badiiy matnda nom tanlash tizimi asarning adabiy yo'nalishi, janri, mavzusi, obrazlar tuzilishi, ijodkorning ijodiy o'ziga xosligiga bog'liq. Ushbu tizimda barcha elementlar bir maqsadga - asarning badiiy mazmunining eng muvaffaqiyatli ifodasiga bo'ysunadi. Badiiy ismlar, taxalluslar, unvonlar ularni yozishning eng muhim vositasi sifatida ishlatadigan yozuvchilarga bebaho yordam beradi.

Shunday qilib, badiiy asarda tegishli nomlar nafaqat aniqlovchi funktsiyani bajaradi, balki ma'lum bir stilistik yukni ham ko'taradi, stilistik rangga ega. rus adabiyotida Lukin va Sumarokovdan tortib, Chexovgacha bo'lgan so'zlashuv nomlari, ma'lum bo'lishicha, ularning shakllanishi va rivojlanishida bir qator bosqichlarni bosib o'tadi. Obdiralov va Dobryakova kabi sodda, biroz odobsiz, deyarli bir o'lchovli ismlar o'rnini psixologik jihatdan murakkabroq va asosli Molchalilar va Famusovlar egallaydi. Bir nuqtada, bu uslub o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqadi, shundan so'ng u parodiya ob'ektiga aylanadi. Va nihoyat, 19-asrning oxiri - 20-asrning boshlarida

so'zlashuv ismlari o'zgartiriladi, yanada murakkablashadi, pyesalar qahramonlari bilan murakkab assotsiativ aloqalar bilan bog'lanadi, lekin mahalliy dramadan umuman yo'qolmaydi, chunki ular o'z tabiatiga ko'ra bevosita yoki bilvosita nom berishga, ya'ni yozuvchining asarini adabiy yoki boshqa yo'l bilan ifodalashga mahkumdir. asariga qanday ism va familiyalarni kiritishi haqida o'ylaydi. Buyuk klassiklar asarlar qahramonlariga o'zlarining sub'ektiv munosabatini "gaplashuvchi" familiyalar orqali ifodalagan va shu orqali o'quvchiga personaj xarakterini yaxshiroq tushunishga yordam bergan. Gogol, Saltikov-Shchedrin, Fonvizin va Chexovlar "so'z" o'yinini yaxshi ko'rganlar va o'z adabiyotlarida bu usuldan mahorat bilan foydalanganlar.

Rus adiblari ijodida "gapiruvchi" familiyalarning qo'llanilishini tahlil qilib, shunday xulosaga keldimki, "gaplashuvchi" familiyalar qahramonni u haqida gapirmasdan ochib berish, uning butun mohiyatini yetkazishning ajoyib usuli. Bunday familiya qahramonning xarakterini, kelib chiqishini yoki kasbiy mansubligini yashiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Березович Е.Л. Русская ономастика на современном этапе: критические заметки // Изв. АН: Сер. лит. и яз. 2001. — Т. 60. — С. 34¹⁶.
2. Воронова И.Б. Textoобразующая функция литературных имен собственных: Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Волгоград, 2000. — 224 л.
3. Kolosova S. taxalluslarning entsiklopedik lug'ati.
4. <https://www.labirint.ru/authors/30473/>